

Pokrof

OOSTERSE CHRISTENEN, KERKEN EN CULTUREN

JAARGANG 62

NUMMER 1

JAN-FEB 2015

3 Mgr Antiba, bisschop in Syrië

– Huub Vogelaar

7 Sint-Joris in Khabab

– Laila Zahra

Sint-Joris, Kretenzische icoon ± 1500. (Foto: Temple Gallery, Londen)

10 Meditatie: De Verloren Zoon

– Leo van Leijssen

13 Het Laatste Oordeel I

– Victoria van Aalst, Annette Rijtma

17 Eerste Orthodoxe parochie in Nederland – Paul Baars

20 Icoon van ‘Jaar van de religieuzen’ – Thom Breukel

21 Korte berichten

23 Byzantijnse Liturgie V: De Epiclese – Paul Brenninkmeijer

Deze Pokrof reist van zeventiende-eeuws Orthodox Amsterdam (artikel Paul Baars) naar hedendaags Khabab in geteisterd Syrië (over mgr Antiba en over Sint-Joris, door resp. Huub Vogelaar en Laila Zahra). Daartussen of daarbij een meditatie over de Verloren Zoon; een artikel over de icoon van het ‘Jaar van de religieuzen’ 2015 (door Thom Breukel), én over een icoon van wat nog komen moet: het Laatste Oordeel (deel I, door Victoria van Aalst en Annette Rijtma). Na de ‘Korte Berichten’ wordt deze eerste editie van 2015 afgesloten met de vijfde aflevering van de reeks ‘Byzantijnse Liturgie’. Dit keer gaat het over de epiclese (aanroeping van de H. Geest; door Paul Brenninkmeijer).

Deze aflevering ziet er wat anders uit, met twee langere artikelen dan normaal, waarvan het laatste (over Laatste Oordeel) u nog even in spanning houdt met een in de volgende Pokrof te verschijnen deel II.

Hopelijk in de tussentijd hierbij voldoende stof om u met Pokrof in de komende wintermaanden veel leesplezier te bezorgen.

Leo van Leijssen,
redactiesecretaris

De illustraties op de omslag:

Voorzijde: Laatste Oordeel. Icoon, 170 x 130 cm, eerste helft 16e eeuw, thans in achttiende-eeuwse houten kerk van de HH Cosmas en Damianus in het dorp Lukov-Venécia, Oost-Slowakije.

Achterzijde: Uitsnede, met boven Christus als rechter en onder de voor Christus bij zijn Tweede Komst klaarstaande troon, de Hetimasie (Gr. Hetoimasía/Etimasía).

Pokrof verschijnt vijfmaal per jaar en is een uitgave van de Katholieke Vereniging voor Oecumene Athanasius en Willibrord

Redactie: Paul Baars, Paul Brenninkmeijer, Dolf Bruinsma, Geert van Dartel, Josephien van Kessel, Dolf Langerhuizen (hoofdredacteur), Leo van Leijssen (redactiesecretaris), Heleen Murre-van den Berg, Katja Tolstaja, Huub Vogelaar, Laila Zahra.

Administratie en redactiesecretariaat:
Pokrof, Emmaplein 19^D,
5211VZ 's-Hertogenbosch, tel: 073-7370026,
e-mail: secretariaat@oecumene.nl, website:
<http://www.oecumene.nl/Publicaties/Pokrof>

De auteurs zijn verantwoordelijk voor de inhoud van hun bijdragen en geven niet de mening van de redactie weer. De redactie is verantwoordelijk voor titels en tussenkopjes alsook voor foto's en hun onderschriften. Voor mogelijke onjuistheden in aankondigingen van liturgievieringen en evenementen kan de redactie niet aansprakelijk worden gesteld. De redactie behoudt zich het recht voor ingezonden reacties in te korten of niet te plaatsen.

Opzeggingen dienen vóór 1 december in 's-Hertogenbosch te geschieden, anders wordt men verondersteld abonnee te blijven.

De abonnementsprijs is €20,
giro IBAN: NL 61 INGB 0005679145
(BIC: INGBNL2A) t.n.v. Tijdschrift Pokrof,
's-Hertogenbosch.

Opmaak: VANDARTEL, Oss
Drukwerk: Van Stiphout, Helmond.

Bedreigd Syrië

Fragiele hoop van een aartsbisschop

Mgr Nicolas Antiba is metropoliet van het Grieks-katholieke Melkitische bisdom Bosrah, Hauran en Djebel al-Arab in Syrië. Hij is monnik van de zogeheten 'Basilianenorde van Aleppo' met tegenwoordig zijn hoofdzetel in Libanon. Hij werd in 1945 geboren in Aleppo (Syrië), studeerde bijbelwetenschappen in Rome en

werkte in Beiroet (Libanon), New Jersey (USA) en Parijs. Sinds 2013 is hij aartsbisschop in het zuid-oosten van Syrië. Hij is een hartelijke, goedlachse, humoristische en toegankelijke man zonder klerikale zelfingenomenheid. Najaar 2014 bracht hij een privébezoek aan Nederland. Huub Vogelaar interviewde hem.

Waar ligt uw bisdom?

'Mijn diocees ligt ten zuid-oosten van Damascus en grenst aan Jordanië en Irak. Deze regio staat bekend als de bakermat van het christendom en is het gebied waarheen Paulus vluchtte na verdreven te zijn uit Damascus. In de zesde eeuw werden er de eerste kerken gebouwd. Het is een uitgestrekt bisdom, maar over de goed aangelegde wegen kan ik toch vanuit het bisschopshuis in Khabab in vier uur rijden de verst gelegen parochie bereiken.'

'Al voor de komst van de islam leefden hier enkele eeuwen talloze christelijke stammen. Het christendom vormde de culturele en religieuze basis waarop de islam op het Arabische schiereiland werd gevestigd. Een paar vrienden

┆ Aartsbisschop Nicolas Antiba (Foto: G. van Mourik)

in Zuid-Frankrijk bekenden me dat ze niet wisten dat er christenen in Syrië woonden!'

Wat zijn Melkitische christenen?

'Melkitische Grieks-katholieken hebben een bijzondere status: ze vormen het katholieke patriarchaat van Antiochië en zijn in gemeenschap met de Kerk van Rome. Hun liturgische riten zijn dezelfde als die van de Grieks-orthodoxe kerken; de taal is Arabisch. Het bisdom bestaat uit 26 parochies, elk bediend door een priester. De parochies liggen vrij ver van elkaar. De priesters in de Melkitische Grieks-katholieke Kerk zijn gekozen mannen, getrouwd vóór hun wijding; in mijn bisdom hebben ze allemaal een gezin. Binnen de Rooms-katholieke Kerk is dit een bijzondere situatie.'

Hoe ziet het leven er momenteel in de dorpen van het bisdom uit?

'Een aantal parochies is samengesteld uit louter Melkieten, maar andere dorpen bestaan uit gemengde gemeenschappen van christenen en moslims of christenen en druzen. Tot voor kort werd er in harmonie samengeleefd. Gemengde huwelijken komen geregeld voor. Als gevolg van ontwikkelingen in Syrië en het binnenvallen van

Mgr Antiba op het kantoor van de Katholieke Vereniging voor Oecumene tijdens een presentatie over zijn bisdom. (Foto: G. Gerkema)

bendes in de regio is dit evenwicht verstoord. Er zijn veel beschietingen en de situatie in het bisdom is op meerdere plaatsen onveilig. Op dit moment zijn de 26 parochies met hun burenen de moslims en de druzen een doorlopend doelwit van concurrerende opstandige groepen. Dit veroorzaakte in de afgelopen maanden de vernietiging van waterputten en oogsten. Er is gebrek aan water, elektriciteit en voedsel, naast de vernietiging van huizen en de dood van 75 parochianen. Als gevolg van de crisis zijn veel families hun baan kwijtgeraakt, en het leven van de priesters en hun families staat onder voortdurende druk. In het bisdom was er op 21 mei van dit jaar (2014, red.) een aanval op het dorp Kharaba met 3.000 inwoners onder wie 800 Melkieten. Er werden twintig personen ontvoerd, veel huizen platgebrand, de auto van de priester gestolen, evenals de elektrische generator van de kerk - die ik later kon terugkopen van de dieven. De katholieken werden gedwongen hun huizen in het dorp te verlaten. Hetzelfde gebeurde in juli in het dorp Tissia ten zuiden van de beroemde stad Bosra nabij de Jordaanse grens, waar zogenaamde rebellen de kerk vernietigden en de inwoners verplichtten uit hun dorp te vertrekken.'

Kunt u nog iets dieper ingaan op de actuele situatie in uw bisdom?

'Christenen vormen de bufferzone tussen moslims en druzen. Druzen zijn een vaak door moslims en christenen vervolgd islamitische geloofsgemeenschap. Het land van Hauran is

vanaf het begin van de christelijke jaartelling bewoond door christelijke stammen. Er kwamen tot vijftig jaar geleden enkele nieuwe dorpen bij, die tot op vandaag als 'khirbet' of 'ruïnes' worden aangeduid, een verwijzing naar de christelijke overblijfselen van vroeger.

Ondanks de huidige angst en armoede worden christenen hier algemeen aanvaard als staatsambtenaren, een job waar ze in uitblinken.

Ze worden gewaardeerd om hun trouw en inzet voor hun werk.

De Melkitische bisschop van Hauran had als titel "de bisschop van de tenten" omdat hij de christelijke

stammen volgde op hun zoektocht naar vruchtbare gronden voor hun kuddes. Hij werd door iedereen gerespecteerd en werd beschouwd als rechter bij het oplossen van hun problemen en moeilijkheden. Deze functie wordt tot op vandaag vervuld door mijn voorganger, bisschop Paul Bourkchoche, met wie ik samen in het bisschopshuis woon. Hij bemiddelt tussen de strijdende partijen en onderhandelt over gijzelaars zonder te discrimineren tussen godsdienst of politieke partij. In het bisdom is dat al in meer dan vijftig gevallen gebeurd. Zo kreeg hij meer dan twintig gijzelaars vrij zonder losgeld te betalen. Ook veel mensen uit andere Syrische regio's als Homs, Aleppo, Hama en Damascus vragen hem te bemiddelen bij ontvoeringen of bij het terugkrijgen van gestolen goederen als auto's, vrachtwagens of tractoren. Ondanks alle moeilijkheden is er gelukkig nog een kleine regio van drie dorpen met louter christenen, alleen Melkieten, die nog niet aangevallen is.'

'Het bisdom wordt ondersteund door de charitatieve inspanningen van verschillende lokale en buitenlandse weldoeners, en voedselhulp via Caritas Syrië. De situatie in het dorp Khabab waar het bisdom zetelt, is momenteel dramatisch. Het volledig agrarische gebied ontbeert middelen om het land goed te bewerken. De meeste Melkieten leven er van de landbouw en er heerst al een tijd lang grote droogte. Verder geldt er een verbod om bepaalde bomen te planten. Onlangs werden waterputten opgeblazen en werd de schrale graanoogst bewust in brand geschoten. Ik heb het daarbij nog niet over een tijdelijke onderbreking van stroom en water, de luxe om het internet te kunnen gebruiken of de mogelijkheid om op elk moment te kunnen telefoneren. De deuren van het bis-

dom zijn niet langer dicht vanwege het aantal behoeftige mensen die ons komen opzoeken voor wat geld of voedsel. Niemand, christen of moslim, bekend of onbekend, wordt door ons geweigerd. Veel gezinnen van verschillende dorpen werden verjaagd uit hun huizen, zodat we voor hen een plek moeten vinden om te wonen. Een ander voorbeeld is het dorp Namer waar 95% van de inwoners, christenen en moslims, moest vluchten. Dankzij weldoeners en Syrische liefdadigheidsverenigingen kon met Kerstmis 2013 en Nieuwjaar 2014 wat geld worden overgemaakt voor wezen en voor de bijna 2.000 kinderen uit de lagere klassen van de staatscholen in het bisdom.'

Kunt u iets zeggen over de achterliggende grimmige werkelijkheid in Syrië en het Midden-Oosten?

'Mijn land bevindt zich in een macabere situatie waar slachtpartijen en moorden verdergaan. Het is een verschrikkelijke ramp, maar het is wel mijn land en de bakermat van het christendom. Er zijn de destructieve en bloedige gebeurtenissen in Irak, de vervolging van de Koptische christenen in Egypte en van christenen in Syrië en Palestina, het militante seculiere zionisme, het ontstaan van verschillende religies en sekten, de terugkeer naar religieus sektarisme die de vrije menselijke aanwezigheid verstikt. "Arabisme" werd voor bepaalde moslims - de islam heeft hiermee niets te maken - een excuus voor het maken van onderscheid tussen Arabieren en moslims, salafisten en ongelovigen, tussen christenen en moslims, tussen soenni-

Mgr Antiba tijdens een oecumenische viering in Breda op het einde van Vredesweek van 2014. (Foto: G. van Mourik)

eten en sji`ieten. Dit veroorzaakte de grote crisis en oorlog in het Midden-Oosten, in het bijzonder in Syrië. Het was ook de aanleiding voor gevechten, wreedheden en beestachtige moorden die niet eerder zijn gezien in onze moderne (zogenaamd beschaafde) geschiedenis en die alle religieuze en ethische waarden loochenen.'

Hoe stellen de oosterse christenen zich op?

'Als vrije mensen werden christenen het slachtoffer van moorden en bloedbaden, vervolgingen en vernielingen van hun huizen en gebedsplaatsen. We kunnen het historische bewustzijn van oosterse christenen omschrijven als respect hebben voor verschillen en pluralisme, voor vrijheid van denken en vrije meningsuiting, en het hebben van een sterke persoonlijke en religieuze identiteit. Oosterse christenen zijn tegen vormen van geweld of isolationisme, omdat ze er een hekel aan hebben zich af te sluiten. Ze staan juist open voor de ander en het oneindige. Verder zijn oosterse christenen doordrongen van een democratische geest, het verdedigen van vrijheid, rechtvaardigheid en het opkomen voor gelijkheid van alle mensen. Ze zien zich als verdedigers van de rijkdom van hun cultuur en hun land tegen begerige buitenlandse krachten.

Iedereen weet dat de vrijheid een dynamische energie is. Oosterse christenen weigeren om de "gekloonde wezens" te zijn van grote, belangrijke landen. Ze zijn ook tegen elke vorm van politiek die hen herleidt tot louter volgelingen. In plaats daarvan zien ze zichzelf bij voorkeur als "initiatiefnemers" die naastenliefde, rechtvaardigheid, gerechtigheid en vrede betrachten, ook met eerbiediging van de vrijheid van de ander en hun rechten, kortom hun menselijke waardigheid.'

Welke hoop koestert u?

'De toekomst voor Syrië ziet er donker uit. We hebben nog een lange weg te gaan en ik zie op dit moment geen licht aan het einde van de tunnel. Maar als christenen zijn we mensen van hoop en daarom proberen we herauten van liefde, apostelen van goedheid en verdedigers van deugden te zijn. We vragen het Westen niet langer te accepteren dat bepaalde Arabische Golfstaten en Turkije doorgaan met het financieren van islamitische terroristische partijen zoals IS en Al-Nusra, als het Westen nog enig geloof in vrijheid, rechtvaardigheid en mensenrechten heeft. Het is ook dringend nodig om de destructieve gedachte te stoppen die er op aandringt dat voor

christenen geen ruimte in het Midden-Oosten is. Verder zijn er nieuwe hoopvolle lokale initiatieven. Een voorbeeld daarvan is de samenwerking van Syrische intellectuelen met vertegenwoordigers van islamitische en christelijke gemeenschappen en overheidsambtenaren om verdere vernietiging te voorkomen vanuit de idee dat het geen enkele zin heeft om het land verder in puin te schieten.’

‘Over onze jongeren ben ik zeer bezorgd. Ze zijn momenteel verdeeld in twee kampen: zij die Syrië helaas verlaten op zoek naar een Eldorado

in Europa en zij die blijven, aangetrokken door de liefde voor hun religie, om zo het land opnieuw op te bouwen. Na mijn installatie als bisschop heb ik in de kathedraal op zaterdagavond het gebed van de vespers ingesteld dat vooral door jongeren wordt bezocht. Mijn bedoeling was om deze jonge mensen op te beuren en aan te moedigen om te bidden voor de vrede in Syrië en in het Midden-Oosten. Ik was verrast en bemoedigd door de grote opkomst van jonge mensen.’

Huub Vogelaar

Uw hulp aan aartsbisschop Nicolas Antiba

De Katholieke Vereniging voor Oecumene heeft de bisschop aangeboden hem te helpen bij het vinden van fondsen om de noden van zijn bisdom te lenigen. Mgr Nicolas Antiba probeert in een situatie van geweld en voortdurende dreiging zijn mensen bij elkaar te houden en ook de onderlinge verhoudingen in de regio goed te houden.

€13.600 voor diocesaan centrum.

Mgr Antiba vroeg om steun voor de bouw van een aggregaat voor de elektriciteit en een waterinstallatie voor zijn diocesane centrum. Dankzij bijdragen van het fonds ‘Pour les Autres’ en ‘Vastenactie’ werd het benodigde bedrag van ruim €13.600,— bijeengebracht. De Katholieke Vereniging voor Oecumene is deze instellingen zeer dankbaar voor hun steun aan mgr Antiba. Ze heeft het bedrag inmiddels aan de bisschop overgemaakt.

Electriciteits-aggregaat van Melkietisch aartsbisdom, Khabab (Zuid-Syrië).

St. Elia doodt de valse profeten. (2014; schildering en foto: J. Stankova)

Steun gevraagd voor hulpbehoevende priestergezinnen.

Bij zijn bezoek in het afgelopen najaar heeft mgr Antiba ook – als derde doel – geldelijke steun gevraagd voor de arme families van getrouwde priesters. In het interview met Huub Vogelaar heeft de bisschop dit ook genoemd; het is in de penibele situatie van Syrië een blijvend punt van zorg. Graag beveelt de Katholieke Vereniging voor Oecumene deze hulp bij u aan.

Mensen die deze oosterse bisschop en zijn diocees willen helpen met geldelijke steun, kunnen dit doen op IBAN:

NL73INGB0001087628

t.n.v. Katholieke Vereniging voor Oecumene te 's-Hertogenbosch
o.v.v. Hulp bisdom Hauran.

Rectificatie

In Pokrof 2014-5 is in het openingsartikel ‘Julia Stankova vertaalt iconentraditie naar nu’ van de hand van Femke Huisman bij de eindafwerking een dubbele fout geslopen. Op p 4 in de linkerkolom bovenaan wordt verwezen naar

1. “het schilderij over de dood van Absalom (voorkant omslag)” – dat laatste moet zijn: (achterkant omslag). Onder ‘De illustraties op de omslag’ op p 2 stond overigens de juiste vermelding – we hopen dat u op die manier toch al gauw wat de covers betreft van de juiste informatie was voorzien;

2. “het schilderij over de profeet Elia (foto in zwart-wit op p 5).” Bij de laatste drukproef is die foto met bijschrift weggevalen. Hiernaast alsnog.

Sint-Joris in Khabab

Een militante martelaar

Sint-Joris en de Draak, Kretenzische icoon, 16^e eeuw. (Foto: Temple Gallery, Londen)

Volgens de overlevering werd Sint-Joris, de heilige Georgius, in het laatste kwart van de derde eeuw geboren in Lydda, een stad in de Romeinse provincie Syrië-Palestina. Hij kwam uit een Grieks-christelijke adellijke familie en werd christelijk opgevoed. Zijn vader was officier in het Romeinse leger. Hij verloor zijn ouders kort na elkaar, nog voor hij zelf twintig jaar oud was. Als jongeman trok hij naar de keizerlijke hoofdstad van het Oost-Romeinse Rijk, Nicomedia, om carrière te maken in het leger van keizer Diocletianus. Na enige jaren werd hij opgenomen in de keizerlijke lijfwacht.

Staaude Sint-Joris, zonder paard en draak. Russische icoon, Stroganov-school, 17e eeuw. (Foto: Temple Gallery, Londen)

In het jaar 303 brak de zogeheten Grote Vervolging uit, die tot 311 zou voortduren. Het begon met een aantal edicten die Diocletianus uitvaardigde en die gericht waren tegen de christenen. De ontwikkeling ontaarde in zware vervolgingen. Sint-Joris bezweek niet voor de druk die de keizer op hem uitoefende om zijn christelijk geloof af te zweren en in plaats daarvan offers te brengen aan de Romeinse goden. Ook wees hij herhaalde malen het aanbod van de keizer af om zich te 'bekeken' in ruil voor geld, land en slaven. Het werd zijn doodvonnis. Sint-Joris stierf als martelaar en werd begraven in Lydda, zijn geboorteplaats. Daar kwamen al spoedig christenen naar toe om hem te vereren, en er verrees een kerk met zijn naam. In de loop van de vierde eeuw verspreidde de verering van Sint-Joris zich vanuit Palestina naar de rest van het Oost-Romeinse rijk. De daaropvolgende eeuw werd

zijn cultus gemeengoed in het West-Romeinse rijk. Paus Gelasius I verklaarde hem in 494 heilig.

Bekend bij christenen en moslims

Sindsdien is Sint-Joris is een prominente militaire heilige die grote bekendheid geniet in Europa en die wordt vereerd door alle christenen in het Midden-Oosten. Zelfs door moslims wordt hij gekend en gerespecteerd. Bijzonder is dat hij in verschillende christelijke kerken vereerd wordt: de katholieke, de anglicaanse, de oosters-orthodoxe en de oriëntaals-orthodoxe. Daar komt bij dat hij de patroonheilige is van een hele reeks landen waaronder Engeland, Bulgarije, Egypte, Georgië, Griekenland, Roemenië, Ethiopië, India, Libanon, Syrië, Portugal, Rusland en Palestina, en van een reeks beroepsgroepen en van zieken die lijden aan lepra, syfilis, en geestesstoornissen. Een *all-*

round heilige zou je kunnen zeggen. Zijn feestdag wordt gevierd op 23 april.

Springlevend

Hoe springlevend en aanwezig Sint-Joris in deze tijd nog altijd is voor de christelijke inwoners van een willekeurig dorp in Syrië, én voor de met hen verkerende moslims, blijkt wel uit de volgende recente anekdote. Niemand minder dan Nicolas Antibas, de in 2013 benoemde Melkitische Grieks-katholieke aartsbisschop van Bosra en Hauran, is de hoofdpersoon van het verhaal. Hij vertelde, toen hij onlangs even op bezoek was in Nederland (zie pp 3-6), wat hij had meegemaakt in Khabab, een christelijk plaatsje in Syrië, en residentie van de aartsbisschop:

«Op een dag zagen wij (de inwoners van Khabab, red.) dat er even buiten ons dorp een militair kamp van het regeringsleger werd opgeslagen. Dat bracht algemene onrust teweeg, en ook ik was er niet gelukkig mee. Ik voorzag bovendien dat ik aangezocht zou worden voor een nadere kennismaking, iets waar ik helemaal niet op zat te wachten.

Het duurde niet lang of er verscheen inderdaad een boodschapper aan de deur, met de mededeling dat de commandant van het legerkamp mij graag spoedig wilde spreken. Ik bedacht dat ik nog maar kort aangesteld was, en nog maar weinig wist van het reilen en zeilen van de gemeente. Wat zou ik de commandant kunnen melden als die ergens naar vroeg? Daarom besloot ik naar mijn voorganger, de hoogbejaarde maar nog altijd zeer heldere en intelligente aartsbisschop-emeritus Boulos te gaan, om hem te vragen of wellicht hij niet veel beter naar de commandant zou kunnen gaan, omdat hij zo goed op de hoogte was van alles. Maar de oude man voelde er weinig voor; hij was immers niet meer in functie, en hij wilde het graag wat rustiger aan doen. Na wat heen en weer geschuif van argumenten besloten we ten slotte om dan maar samen te gaan. En zo gebeurde.

We werden vriendelijk ontvangen door de commandant. Die stak al gauw van wal: “Eminenties, kunt u mij zeggen of er in de buurt misschien een paardentrainingskamp is?”

Wij reageerden verbaasd op deze vraag. Nee, daar wisten we niets van.

“Maar u woont hier”, ging de commandant door, “u weet toch wel of er zoiets is in uw omgeving?”

Wij moesten het antwoord schuldig blijven, we hadden geen idee.

De commandant leek een beetje korzelig te worden en vertelde wat er aan schortte in zijn kamp: “Sinds wij hier zijn neergestreken slapen mijn man-

nen nauwelijks meer. Ze horen elke nacht het hoefgetrappel van paarden die rond ons kamp galopperen. Dat moet stoppen, en ik verwacht dat u ons daarbij helpt.”

Wij voelden ons steeds ongemakkelijker in het gezelschap van de militaire leider. Maar toen zag ik opeens een glinstering in de ogen van mijn oude collega. Hij had blijkbaar een geweldige ingeving gekregen, en nam het woord: “Mijnheer de commandant, geloof u mij, er is hier in de buurt geen trainingskamp voor paarden, anders was ik daar inderdaad van op de hoogte geweest. Maar het kan zijn... u weet misschien dat onze patroonheilige Sint-Joris is, en u kent zijn afbeelding waarschijnlijk wel, want hij is ook een militair. Hij zit te paard..., en nu komt het wel eens voor...”

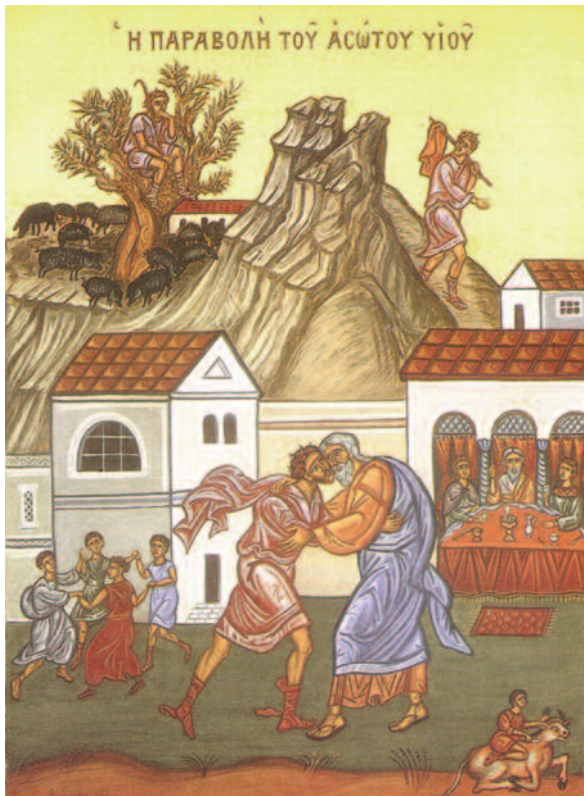
De commandant leek een moment aan zijn stoel genageld te zitten. Op deze verklaring had hij duidelijk niet gerekend. Maar hij hernam zich, al bleek hij geen enkele behoefte meer te hebben om het gesprek voort te zetten. Hij knikte begrijpend en gaf aan dat het zo wel goed was: “Heren, mag ik u bedanken voor uw moeite om naar mij toe te komen, en voor uw toelichting. Het was me een genoegen.”

Wij bedankten op onze beurt de commandant hartelijk, en keerden opgelucht huiswaarts.»

Draak

Op iconen staat Sint-Joris vaak afgebeeld als ridder die een draak verslaat. Het tafereel is afgeleid van middeleeuwse legendes die rondom zijn persoon zijn ontstaan. Het thema van het gevecht met de draak is bekend uit voorchristelijke mythologieën van Griekse, Germaanse en Vedische (= oud-Indiase, hindoeïstische, red.) oorsprong. Voor Orthodoxen gaat het echter niet primair om de historische juistheid of originaliteit van het beeld, maar om de allegorische en spirituele waarheid. De draak staat symbool voor het universele kwaad. Overigens zijn er ook iconen van Sint-Joris zonder draak en paard. Op die afbeeldingen kijkt hij ons aan in verstilde triomf, tijdloos. Hij nodigt ons uit om in zijn navolging de draken te verslaan - om te beginnen de draak in onszelf - met de eenvoudige woorden: “Strijdt en wordt heilig, om Christus’ wil. De inzet is niets minder dan het Koninkrijk der Hemelen!”. Sint-Joris’ oproep spreekt tot de verbeelding. Hij herinnert ons eraan hoe we ons moeten opstellen in dit leven. Niet als sympathisanten langs de zijlijn, maar als drakendoders pur sang.

Laila Zahra

‘Parabel van de Verloren Zoon’, twintigste-eeuwse Griekse icoon. (Icoon en foto: E. Papaconstantinou)

DE VERLOREN ZOOON

’n Zwerver op de weg naar een altijd gastvrij thuis

Voor degenen die de Byzantijnse liturgie vieren volgens de (geheel) westerse kalender is 1 februari a.s. de Tweede Zondag van de Voorvasten: ‘Zondag van de Verloren Zoon’ (Luk 15: 11-32). Voor degenen die de oude kalender hanteleren, valt die zondag een week later, 8 februari.

liturgie een voorbereiding, een inoefening (‘askêsis’, ascese) van ’s mensen juiste gesteldheid voor God. Nee, zeker niet – als men de teksten goed leest – met voorbijgaan van God barmhartigheid. Maar toch, er ligt een grote nadruk op de *menselijke* kant: boetvaardigheid en ommekeer. De ‘Verloren Zoon’ duikt in heel de Voorvasten, Grote Vasten en Goede Week op. Daarmee is de ‘Zondag van de Verloren Zoon’ in feite de opmaat voor een breed uitgesponnen uitwerking van met name Luk 11: 17a: ‘Toen kwam hij tot zichzelf...’

De Verloren Zoon: ’n zwerver op de weg naar Pasen, op weg naar een altijd gastvrij thuis, met in zijn mond één a.h.w. in alle toonaarden te berde gebrachte boetepsalm tot God.

In het evangelie zelf benadrukt Jezus vooral de goddelijke kant. Daarmee wordt de menselijke kant meteen nogal sterk gerelativeerd en gezien voor wat die waard is: ‘De dagloners van mijn vader hebben eten in overvloed, en ik kom hier om van de honger’ (Luk 11: 17b). Hij kiest eiëren voor zijn geld: ‘Ik zal naar mijn vader gaan en tegen hem zeggen: “Vader, ik heb gezondigd tegen de hemel en tegen u, ik ben het niet meer waard uw zoon genoemd te worden; behandel mij als een van uw dagloners.”’ (vs 18-19) Naar ik meen noemde de theoloog Edward Schillebeeckx dit ooit treffend ‘broodberouw’. De reactie van de vader hierop is verbluffend. Bij thuiskomst herhaalt de zoon nog eens de ingestudeerde riedel, en dan...: «“Vader,” zei zijn zoon tegen hem, “ik heb gezondigd tegen de hemel en tegen u, ik ben het niet meer waard uw zoon genoemd te worden.” Maar de vader zei tegen zijn knechten: “Haal vlug het mooiste gewaad en trek het hem aan, doe hem een ring aan zijn vinger en geef hem sandalen. Breng het gemeste kalf en slacht het. Laten we eten en feestvieren, want

deze zoon van mij was dood en is weer tot leven gekomen, hij was verloren en is teruggevonden.” » (Luk 11:24-24; alle citaten NBV) Wie die gulheid van de vader prachtig heeft verwoord en daarmee de goddelijke kant van het verhaal scherp naar voren heeft gehaald, is Romanos Melodos ofwel ‘de Zanger’, een Byzantijns hymnedichter uit de 6^e eeuw. Hierbij enkele strofen uit een lang lied op de Verloren Zoon:

Romanos Melodos, *Eerste Hymne op de Verloren Zoon*

Kijken we naar het feestmaal dat op grandioze wijze is aangericht voor de Verloren Zoon, die wijs werd.

Zijn vader, of beter: ‘die van alle mensen’, aanvaardt zijn berouw, als één die houdt van de mensen.

Blij met diens bekering zegt Hij tegen de dienaren:

‘Snel, maak voor ons het alheilig feestmaal klaar.

Snel, offer het Kalf, hetwelk de maagdelijke Vaars ter wereld bracht, want mijn zoon was eerst verloren en is nu teruggevonden.

Laten we blij zijn,

want hij was dood en is herleefd,

hem die ik ontving in mijn gemoed (lett. ingewanden),

ik, de Meester en Heer der eeuwen.

Laten we ons vandaag haasten, om deel te nemen aan het gastmaal,

indien wij waardig bevonden zijn

in de vreugde van de Vader binnen te gaan.

laten we mede aanzitten met de Koning der eeuwen.

Hij biedt Broden aan die de gelukzaligheid verschaffen

en als drank geeft Hij het heilige Bloed,

dat het onbederfelijke leven zonder einde schenkt.

En de engelen zijn ook aanwezig.

Laten wij zien hoe, als eerste, aanligt de Heer die ons tot Zich heeft getrokken (vgl. Luk 14: 23).

En dan meteen: de aartsvaders, de koren der apostelen, en de profeten samen met de martelaren.

Dicht bij hen de Verloren Zoon!: op de plek die hem heeft gegeven zijn Vader,

de Meester en Heer der eeuwen.

Toen de Redder van allen het vuile kleed zag,

dat zijn zoon aan had, werd hij tot mededogen bewogen.

En meteen riep Hij de slaven die bij hem in dienst waren:

‘Vlug, geef mijn zoon zijn eerste kleed, dat het bad van de doop voor allen weeft

en dat de Geest van mijn genade vervaardigt. Maak voort, geef het hem!

Herinner je hoe, toen-ie het nog aanhad, de Vijand het van hem afpakte

en hem tot een vertoning voor het oog van alle demonen maakte,

want [de Vijand] vervolgde vol haat de koning van heel de aarde¹,

¹ = de mens, *red.*

| Muurschildering van de Verloren Zoon in een Roemeens-orthodox klooster, Zuid-Moldavië. (Foto: Leo van Leijsen)

voor wie ik heel de kosmos die ik
schiep, heb getooid,
ik, de Meester en Heer der eeuwen.

Ik heb hem gezien en ik accepteer
niet dat zijn naaktheid voorwerp van
verachting wordt.
Ik kan het niet verdragen mijn godde-
lijke beeld in zó'n staat te zien,
want dat is zowel schande voor Mij
als de schandvlek op het blazen van
mijn kind.

De eer van mijn zoon beschouw Ik als
die van mijzelf.

Haast je, slaven van Me, mijn diena-
ren, geef aan al zijn ledematen hun
schoonheid terug, want die hebben al
mijn liefde.

Vreselijk vind Ik het om degene die
vol berouw naar Mij toeholt,
en mijn vergeving heeft verdiend,
om die van alle verzorging en deco-
rum verstoken te zien.

Trek hem het kleed der genade aan,
dat is het bevel
van de Meester en Heer der eeuwen.

De tweede zoon protesteert bij de vader, in het evangelie (vss 25-30) én bij Romanos. Romanos spint hun dialoog poëtisch uit, maar besluit – anders dan in het open einde van de nieuwtestamentische parabel – in de voorlaatste strofe van de hymne, op zijn geheel eigen originele wijze:

“Mijn zoon, wees blij samen met al degenen die tot het feestmaal zijn genodigd.

En meng jouw gezangen met die van de engelen.

Want je broer was verloren, en zie: weer teruggevonden!

Hij was dood en tegen alle verwachting in is hij verzezen!”

Op deze woorden liet de andere (zoon) zich overhalen,

Hij verheugde zich samen met zijn broer en psalmzong als volgt:

“Hef alle acclamaties aan! Zalig wie elke zonde vergeven is,

wiens fouten zijn bedekt en uitgewist;

ik loof U, die houdt van de mens, ook mijn broer hebt Gij gered,

Gij, de Meester en Heer der eeuwen.

*[vert. L. van Leijsen, op grond van Franse en Engelse versies,
met tevens een oog op de Griekse grondtekst]*

Het Laatste Oordeel I

Een tocht kriskras door de Bijbel aan de hand van een icoon

De Grieks-katholieke houten kerk van Lukov-Venecia stond eerst in Zuid-Polen, werd uit elkaar gehaald en weer opgebouwd in begin 18^e eeuw (1708) in het oosten van Slowakije. De icoon van het Laatste Oordeel is van veel eerdere datum: 16^e eeuw (1500-1600). (Foto: H. Moravec/Wikipedia)

'Then the bones will rise in Hades and seek their parts'¹

(Eng. vert. citaat uit Efrem's Preek over de Wederkomst)

Aan de Wederkomst van de Heer en het Laatste Oordeel werden vooral in de 15^e en 16^e eeuw vele voorstellingen in de sacrale kunst gewijd. Aan de hand van relevante Bijbelcitataten (in cursief) en vertalingen van de opschriften (tussen aanhalingstekens) leiden Victoria van Aalst en Annette Rijtma u in twee artikelen door zo'n voorstelling. Uitgangspunt voor dit artikel is een wel zeer gedetailleerde icoon van het Laatste Oordeel. Deze icoon, met zijn afmetingen van 170 x 130 cm, dateert uit de eerste helft van de 16e eeuw en bevindt zich nu in de achttiende-eeuwse houten kerk van de H.H. Cosmas en Damianus in het dorp Lukov-Venecia in Oost-Slowakije. Lukov-Venecia ligt in het Karpatengebergte dat delen van het huidige Slowakije, Polen, Oekraïne en Roemenië beslaat.

De nummers van de verschillende scènes corresponderen met die op de afbeelding. In het eerste artikel ligt de nadruk op het goddelijke en het goede; in het tweede wordt dat tegenover het kwaad gesteld en komen de duivel, de zonden en de straffen die daarvoor staan aan bod.

¹ 'Dan zullen de beenderen opstaan in het Dodenrijk en zoeken naar hun lichaamsdelen'. Uit: 'Ephraim the Syrian's Sermon on the Second Coming of our Lord Jesus Christ', in: John-Paul Himka, *Last Judgement Iconography in the Carpathians*, Toronto 2009 p. 208, waaruit voor dit artikel o.a. is geput (red.).

Het Laatste Oordeel, de Oost-Slowaakse icon in de kerk van Lukov-Venecia. (Zie ook in kleur: de cover van deze Pokrof)

kort was om nog tot inkeer te komen, mocht hij - blootgesteld aan de verleidingen van de duivel - gekozen hebben voor de aantrekkelijke 'brede' weg, die leidde tot zijn verderf. Het was daarom zaak de gelovigen bij de les te houden en hen er in woord en niet mis te verstande beelden van te doordringen zich verre te houden van zondige praktijken, wilden ze in aanmerking komen voor een plaats in de hemel.

Rood van de passie

In niets verhullende beelden laat daarom onze icon aan de zondaar zien welke afschrikwekkende straffen er staan voor de verschillende groepen zonden, alle gerelateerd aan een van de 'hoofdzonden'. (Een correctere term zou zijn: *hoofdondeugden* of '*hoofdpassies*', omdat ze als passies niet altijd per se omgezet hoeven te worden in feitelijke daden - d.w.z. in zonden - maar we houden hier voor het gemak vast aan de meer gangbare benaming.)

Het is niet vreemd dat de dominerende kleur op deze icon rood is: rood staat voor offerbloed, vuur, passie, agressiviteit en ook, psychologisch gezien, voor de afbraak van het oude en het begin van het nieuwe.

Iconografische beschrijving

1] Jes. 34, 4: *De hemel wordt opgerold als een boekrol. Openb. 6, 12: ...de zon werd zwart als een haren zak en de maan werd helemaal rood als bloed.*

Hand. 2, 20: *De zon zal veranderd worden in duisternis, en de maan in bloed, eer dat de grote en doorluchtige dag des Heren komt.* De blauwe boekrol stelt de hemel voor en is bezaaid met sterren. Links voor de beschouwer staat een witte zon en aan de andere kant een rode maan. Zelden gebruiken de iconografen in deze voorstelling - en evenmin in de kruisigingsafbeelding - de in de Bijbel beschreven kleur voor de zon.

2] Heb. 12, 22: *...u bent genaderd tot de berg Sion en de stad van de levende God, het hemelse Jeruzalem...* Boven de stadsmuur rijzen de gebouwen van de nieuwe stad uit. Zoals ook in Openb. 21, 22 staat, is er geen tempel: *Maar een tempel zie ik er niet, want God de Heer, de Albeheerser, is haar tempel...* Voor de geopende stadspoort staat Jezus, 'IC XC', tegenover achtereenvolgens (van rechts naar links) de Moeder Gods, 'de Godbarende';

In de Karpaten komt het beeld in of op vrijwel iedere kerk voor. Dit zou te maken hebben met de 'eschatologische crisis' waarin de wereld in die tijd verkeerde: in 1453 was Constantinopel gevallen en het jaar 1492 werd gezien als het begin van de slotfase van het 7e millennium na de schepping van de wereld door God. In navolging van de Septuagint (Griekse vertaling OT) zou deze in 5508 v.Chr. hebben plaatsgevonden. Het getal 7 in 7000 werd in verband gebracht met de zevende dag waarop Gods schepping van de wereld voltooid was. De wereld zelf naderde daarom nu ook zijn voltooiing; het einde was nabij.

'Oordelen over levenden en doden'

Al vanaf het vroege christendom werd de gelovige gewaarschuwd voor de Wederkomst aan het einde der tijden van de Heer in heerlijkheid om te oordelen over levenden en doden. Als doctrine vinden we deze zin al in de eerste teksten van het Credo (Nicea 325), de geloofsbelijdenis die men tijdens iedere Heilige Liturgie zingt of reciteert. De gemiddelde middeleeuwer leidde zijn/haar zware leven in een periode getekend door gruwelijke oorlogen en plagen, een leven dat veelal te

Johannes de Doper, herkenbaar aan zijn wilde baard en haardos; en de kalende Paulus met zijn karakteristieke hoge voorhoofd. Personen vóór een muur geven iconografisch aan dat ze zich daar al achter bevinden. Helaas is de evangelietekst in Jezus' hand onleesbaar, maar het zou een verwijzing kunnen zijn naar Mat. 25, 34: *Komt gezegenden van mijn Vader en ontvang het rijk dat voor u gereed is*. De hemelse wereld die de heiligen in deze voorstelling al zijn binnengegaan, staat lijnrecht tegenover die van scène 3 aan de duistere kant, waarin het helse vuur de vallende engelen wacht.

3] Een gedeelte van een cirkel in de hoek geeft de hemel aan. Openb. 12, 7-9 meldt: *Toen brak er in de hemel een oorlog uit*; er wordt bevolen de duivel te bestrijden en ook zijn volgelingen. Luc. 10, 18: *Ik zag de Satan als een bliksemstraal uit de hemel vallen*. Uit de hemel steken vier drietanden naar beneden. Ook Michaël, met rood boven- en groen onderkleed, hanteert een drietand om de gevallen engelen, nu al zwarte duivels, het vuur in te drijven. De inscriptie onderstreep dit: 'Het tiende koor van de engelen [...] uit de hemel'. Door de 5^e/6^e-eeuwse geschriften van Pseudo-Dionysios, een onbekende theoloog, was men zich langzamerhand een voorstelling gaan maken van de hemelse hiërarchie, waarin nooit meer dan negen engelenkoren een vaste plaats hadden. De gevallen engelen, afkomstig uit de verschillende hemelse gelederen en voor wie de hemel geen plaats meer bood, werden daarom wel spottend het 'tiende koor' genoemd.

4] Deze scène brengt samen met 5, 6, (8) en ook 10 en 11 een zeer uitgebreide Deësis in beeld: meerdere heilige figuren, aangevoerd door de Moeder Gods en Johannes de Doper aan respectievelijk de rechter- en de linkerzijde van Christus doen voorspraak (Grieks: *deësis*) bij Hem voor de mensheid.

In scène 4 (zie ook: achtercover, bovenste gedeelte) is rond het hoofd van Christus in de nimbus een kruis zichtbaar, gevormd door een enkele en een dubbele lijn die wijzen op zijn twee naturen. Tussen de kruisarmen staan de Griekse letters $\acute{\omicron} \omega \nu$ (transcriptie: ho Oon), die betekenen 'Hij die is', 'de Zijnde' (zie Ex. 3, 14, m.n. in de Septuagintvertaling). Aan de stand van de letters, de eerste boven en de twee andere aan weerszijden, kan men afleiden dat de icoon tot stand is gekomen binnen de Russische invloedssfeer. In een *clipeus* – een schildvormig medaillon – treedt Christus als rechter op in zijn heerlijkheid, gezeten op een globus: zijn rechterhand is naar de hemel geopend, zijn linker naar de hel.

Hij is door zijn Vader aangesteld (2 Tim. 4, 1) om *levenden en doden te oordelen*. Mat. 25, 32-33: *Alle volkeren zullen voor Hem bijeengebracht worden, en Hij zal ze van elkaar scheiden, zoals een herder de schapen van de bokken scheidt. De schapen zal Hij aan zijn rechterhand opstellen, de bokken aan zijn linkerhand*. Het medaillon wordt omzoomd door een brede rode rand, de Paradijsrivier, die ontspringt in de Hof van Eden, en die zich volgens Gen. 2, 10 vertakt in vier stromen. In deze rivier drijven acht doodshoofden. 'Acht' slaat terug op de achtste dag, ook wel eerste dag genoemd, 'de dag zonder avond' (Byzantijnse Paasliturgie), het symbool voor de aanvang van een nieuw tijdperk. Tussen de voeten van Christus ontspruit een vijfde stroom, de stroom van het helse vuur, die loopt naar de 'Gehenna', de hel, waar de schimmige verdoemden vertoeven. Dan. 7, 10: *Een stroom van vuur welde voor Hem op en vloeide voor Hem uit*.

5] De Moeder Gods, gekleed in het purper – wat haar is toegestaan door het Concilie van Ephese in 431 –, de aartsengel Michaël in rood boven- en groen onderkleed, en enkele andere engelen buigen zich eerbiedig naar Christus toe met hun handen geheven in het gebaar van voorspraak.

6] In dezelfde houding staan aan de andere kant Johannes de Doper in zijn gebruikelijke onderkleed van kamelenhaar, en de aartsengel Gabriël, in tegenstelling tot Michael gekleed in een rood onder- en een groen bovenkleed. Als goddelijke boodschapper bij uitstek draagt hij een staf.

7] Hier is de *Hetimasie* afgebeeld, de troon die klaarstaat voor Christus die zal wederkomen (zie ook: achtercover, onderste gedeelte). Al bij de antieken was de lege troon het symbool van de aanwezigheid van de keizer of een god zelf. Op de icoon van het laatste Oordeel symboliseert hij zowel het toekomstige Wederkomen als de mystieke, onzichtbare aanwezigheid van Christus-God zelf. Waarschijnlijk is in de opengeslagen onleesbare evangelietekst Mat. 25, 31 geciteerd: *Wanneer de Mensenzoon komt in zijn heerlijkheid en vergezeld van alle engelen, dan zal Hij plaatsnemen op zijn troon van glorie*. Voor de troon staat een voetenbankje, waarop drie passie-instrumenten met de inscripties, 'de spons', 'het kruis van de Heer' en 'de lans': Joh. 19, 29: *Er stond daar een kruik vol zure wijn. Ze doopten er een spons in, staken die op een hysopstengel en brachten die naar zijn mond*. Over het materiaal van de stengel zijn de evangelisten het niet eens, want in Mat. 27, 48 wordt gesproken van een rietstok. Onze stengel ziet er wat eigenaardig uit: hysop is een lage heester, maar de stok zou ermee omwonden kun-

Zes van de 12 medetronende Apostelen (uitsnede), hier die ter rechterzijde met aan het hoofd Sint-Paulus (scène 9).

nen zijn. Hysop staat voor reiniging en nederigheid en riet voor een positief toekomstbeeld.

Op meerdere plaatsen in zijn Openbaring memoreert Johannes een troon, waaraan hij in Openb. 20, 11 de kleur wit toekent. Alleen Daniël 7, 9 suggereert een rode kleur, als hij zegt: *Zijn troon bestond uit vlammen.*

Adam, de eerste die verlost werd bij Christus' Nederdaling ter Helle, knielt aan de ene kant van de troon. Ook hij doet voorspraak voor de mensheid, evenals Eva, de tweede die verlost werd, aan de andere kant. Zij heeft haar handen uit eerbied bedekt, een gebaar dat aan het Byzantijnse hofceremonieel ontleend is. De slang die uit de muil van het tweekoppige monster komt, bijt in de blote hiel van Adam volgens Gen. 3, 15, waarin God de slang vervloekt: *Vijandschap sticht ik tussen jou (de slang) en de vrouw, tussen jouw kroost en het hare, het zal jouw kop bedreigen en jij zijn hiel.*

8 en 9] Twee groepen van zes apostelen tronen met respectievelijk Petrus en Paulus aan het hoofd. Mat. 19, 28: *Jezus sprak tot hen: Voorwaar ik zeg U: bij de wedergeboorte, wanneer de Mensenzoon zal gezeten zijn op de troon van zijn heerlijkheid, zult ook gij die mij gevolgd hebt, gezeten zijn op twaalf tronen en heersen over de twaalf stammen van Israël.* Slechts 7 van de apostelen zijn benoemd: in scè-

ne 8: Andreas (?), Mattheüs(?), Markus en Petrus, en in scène 9 Paulus, Johannes en Lucas. Allen houden een boekrol in de hand. Merkwaardig is dat alleen Paulus een rood boek vasthoudt. Misschien verwijst dit boek naar zijn leer, die het fundament voor het christendom vormt en afwijkt van de 'oorspronkelijke' vorm, zoals die in Jeruzalem verkondigd werd en die gestoeld was op de joodse wetten. Opvallend is dat twee van de apostelen in scène 8 en alle apostelen onder leiding van Paulus in scène 9 niet zijn afgebeeld als voor sprekers voor de mensheid. Kennelijk benadrukt de iconograaf hier op de eerste plaats de rol van de twaalf als tronenden naast Christus.

10 en 11] Volgens de inscripties staan hier de rechtvaardigen: (10) de koninginnen (?), heilige mannen, koningen en profeten; (11) de heilige vrou-

wen, woestijnvaders, heilige monniken en heilige bisschoppen, die zich in hun voorbede aansluiten bij de figuren in de scènes 5, 6 en 8.

Rechts-links

Algemeen geldt in de iconografie dat de belangrijkste figuur (of gebeurtenis) zich altijd in het midden bevindt. Rechts van hem of haar (voor u dus links) staat de hiërarchisch gezien op één na belangrijkste persoon en links de daaropvolgende. Deze rechts/links-symboliek gaat terug op de Bijbel. Christus was immers gezeten aan de rechterhand van de Vader en de Goede Moordenaar hing aan de rechterkant van de gekruisigde Christus. Dit principe bepaalt de rangschikking van de hierboven besproken scènes.

In het tweede artikel, te verschijnen in de volgende editie (Pokrof 2015-2), wordt beschreven hoe dit principe ook een vervolg krijgt in met name het onderste gedeelte van de icoon waar rechts (voor de lezer dus links) het positieve en hoopgevende geplaatst is, en links (voor de toeschouwer rechts) het negatieve, het 'sinistere'.

Victoria van Aalst (A.A. Brediusstichting) en Annette Rijtma (kunsthistorica)

Eerste Orthodoxe parochie in Nederland

Grieks/Russische H. Katharina-parochie te Amsterdam (1752-1868)

Prent van de
Goddelijke
Liturgie in de
Orthodoxe zolder-
kerk in het pand
'De Drie Valken'
te Amsterdam,
1786.

De geschiedenis van deze parochie is goed gedocumenteerd. De formele kanten kun je terugvinden in het archief van de stad Amsterdam. Maar er zijn ook bronnen, die ons een kijkje gunnen in de belevingswereld van de parochianen. Dat zijn dagboeken en brieven van tijdgenoten: Griekse kooplieden, die in Amsterdam woonden, en later de brieven van koningin Anna Pavlovna. Eén parochiaan is later beroemd en berucht geworden: Adamantios Korais.

De Nederlanden waren in de Gouden Eeuw een wereldmacht. Amsterdam werd 'het pakhuis van de wereld' genoemd. Handelaren uit de hele wereld, waaronder Orthodoxe Russen en Grieken verbleven in de stad. In 1697/1698 bezocht Peter de Grote voor het eerst de Nederlanden. Er zijn geen aanwijzingen dat hij in de Nederlanden een kerk heeft gesticht, zoals in Londen en Berlijn – dat

dácht koningin Anna Pavlovna (19^e eeuw) later; dat is waarschijnlijk een misverstand. Peter had vooral belangstelling voor onze protestantse kerken. Al in 1717 was in St. Petersburg een Nederlandse protestantse gemeente ontstaan. Hij bezocht deze kerk en trad als getuige op bij huwelijken van bevriende Nederlanders en bij de doop van hun kinderen.

Eerste Nederlandse Orthodox

Tsaar Peter maakte tijdens zijn bezoeken gebruik van een Nederlandse tolk, Johannes Seinerius. Je kunt hem beschouwen als de eerste Nederlandse Orthodoxe gelovige. Hij vertaalde uit het Latijn de 'Orthodoxa Confessio', een Orthodoxe catechismus (vragen en antwoorden), die Petr Moghila (1596-1646) had samengesteld. Men vindt daarin invloeden van katholieke catechismussen uit die tijd, bijvoorbeeld die van de Nijmeegse jezueït Petrus Canisius (1521-1597). Onder deze invloed zijn de gebeden rond de biecht in de Slavische traditie iets anders geworden dan in de oorspronkelijke Griekse traditie.

Nederlandse protestantse invloed op patriarch

In de 17^e eeuw studeerden verschillende Griekse geestelijken aan de beroemde universiteit van Leiden, waar zij 'honoris causa' waren ingeschreven. Een van hen was Nathanaël van Konopios, metropoliet van Smyrna en secretaris van patriarch Kyrillos Loukaris (1577-1638). Hij ontving in 1644 geld van Nederlandse protestanten om theologische traktaten van Calvijn in het Grieks te vertalen en deze in het Middellandse Zee-gebied onder Orthodoxe gelovigen te verspreiden. Dit paste binnen de toenmalige politiek van het patriarchaat Constantinopel. Men zocht steun in het protestantse westen. In 1615 en 1617 benaderde men zelfs prins Maurits met het verzoek om met een leger tegen de Osmanen op te trekken. Maurits ging daar niet op in. De Staten Generaal zochten van hun kant invloed in het Osmaanse Rijk. Men zond in 1611 Cornelis Hage als gezant naar Constantinopel. Hij bouwde een goed contact op met patriarch Kyrillos. Deze schreef onder invloed van Hage een eigen geloofsbelijdenis, waarin veel invloed van Calvijn terug te vinden is. Dat leverde hem lof op in het protestantse westen, maar felle kritiek in zijn eigen achterban. Deze patriarch

werd uiteindelijk vermoord. Maar dat had waarschijnlijk niet te maken met theologische twisten, maar met de economische belangen (belastinginkomsten) die toen met dit ambt verbonden waren.

1752 begin Orthodoxe Kerk in Nederland

Rond 1750 werd in Amsterdam een vereniging van Griekse kooplieden geregistreerd. Een aantal kooplieden uit die kring nam het initiatief voor de oprichting van een Griekse kerk, toegewijd aan de heilige Katharina. Te midden van een vreemde omgeving was het Orthodoxe geloof hun voornaamste geestelijke kader en steunpilaar. In 1752 vierde men de eerste Goddelijke Liturgie. Dat jaar kun je zien als het begin van de Orthodoxe Kerk in de Nederlanden.

Het was niet gemakkelijk een geschikte priester te vinden en te behouden. Een Griek, die als proto-psaltis (eerste psalmzanger) in Engeland werkte, Alexios Partzikalas, werd in 1753 bereid gevonden priester te worden. Hij reisde naar Smyrna en werd priester gewijd onder de naam Amvrosios. Het was moeilijk voldoende geldmiddelen te vinden om een permanente parochie op te bouwen. Omdat Amvrosios Russisch staatsburger was, hoopte men op financiële steun uit Rusland, maar dat lukte voorlopig niet. De parochie was opgericht zonder toestemming van het kerkelijk gezag in St. Petersburg. Ook de Russische consul in Den Haag, de heer Golofchin, was ontstemd, omdat hij niet te voren was geraadpleegd. In die periode was Constantinopel niet in de positie veel steun te kunnen geven. De eerste priester vertrok vanwege persoonlijke problemen. De tweede priester, archimandriet Nektarios, vertrok in 1763 plotseling. Hij ging tot ontsteltenis van de parochianen over naar het protestantisme.

Bloei

Toch bloeide de parochie op. Koopman Joannis Pringos schrijft: "Voortaan konden de Griekse kooplieden geregeld ter kerke gaan. De vespers werden nu eens in het ene, dan weer in het andere huis gehouden, meestal ten huize van Omiros. Op zondagen en hoogtijdagen kwamen zij allen bijeen in de kerk om in waarlijk Griekse sfeer hun diensten te houden. Vaak bood de kerk ook onderdak aan andere gelovigen. Altijd waren er Orthodoxe kooplieden op doorreis, een menigte Griekse zeelieden die op de Nederlandse koopvaardij schepen werkten en andere onderdanen van het Turkse rijk die studeerden in Leiden. Verder werd de kerk bezocht door de bemanning

Gevel van het pand 'De Drie Valken' rond 1830, prent.

van Russische schepen, Russische handelaren en passerende Moskovieten van alle sociaal-economische rangen en standen.”

In 1763 lukte het, met medewerking van de Russische gezant in Den Haag, met een erfenis van 5.000 florijnen het pand 'De Drie Valken' aan te kopen op de Fluwelen Burgwal (nu de Oudezijds Burgwal). Het was een 'schuilkerk': aan de buitenkant mocht je niet zien dat het een kerk was. Verder was men vrij de eigen traditie vorm te geven, op voorwaarde dat ze "de deur open lieten, opdat een ieder hen kon zien, wanneer zij hun dienst hielden." De parochie werd druk bezocht, ook door Nederlanders, onder wie enkele professoren uit Leiden. Ze waren nieuwsgierig naar de taal, de Byzantijnse zang en de liturgische gebruiken. Voor hen en in samenwerking met hen werd de eerste Nederlandse vertaling van de Goddelijke Liturgie uitgegeven in 1000 exemplaren.

Adamantios Koraïs in Amsterdam

Een bekend parochiaan was Adamantios Koraïs. In de administratie van het stadsbestuur is zijn naam verdientst tot Diamant Coray. Hij vestigde zich in Amsterdam als koopman en nam zijn intrek in het huis van de Orthodoxe priester, Koraïs was "een traditioneel man, die zich ... onderscheidt van de overige leden van de gemeenschap door strengheid... en door eruditie". Maar hij 'integreerde' steeds meer en kreeg een jongere Nederlandse vriendin, die helaas al jong stierf. Hij kreeg interesse in het protestantisme en in moderne culturele en filosofische stromingen. Hij gaf zijn traditionele kleding aan de priester terug en mat zich westerse kleding en een pruik aan. Koopman Stamatis Petrou schrijft: "Te oordelen naar het leven dat hij tegenwoordig leidt, geloof ik dat hij tot de calvinistische leer is overgegaan". "In plaats van gesloten horizonten, een onverzadigbare nieuwsgierigheid naar alle dingen. In plaats van vasten en matigheid, de liefde, het feestvieren en het nachtbraken." Na een faillissement verhuisde Koraïs in 1782 naar Montpellier (Frankrijk), waar hij medicijnen studeerde. Hij werd later een van de exponenten van de Verlichting in het Griekenland van zijn tijd.

Gemengde huwelijken: pastoraal probleem

Een 'pastoraal' probleem was het gebrek aan Griekse en Orthodoxe vrouwen hier te lande. Enkele parochianen vonden een Nederlandse, meestal protestantse vrouw. Zo'n gemengd huwelijk lag moeilijk binnen de Griekse Orthodoxe

traditie. Priester Makarios legde aan de kerkelijke autoriteiten in Constantinopel het probleem voor "met betrekking tot de huwelijken die de hier wonende eerbare handelaren en Orthodoxe Grieken noodgedwongen telkens hebben gesloten met lutherse vrouwen, daar zij geen Griekse vrouw konden vinden". De patriarch gaf een reiziger het volgende antwoord mee: "Zijne Hoogheiligheid en de Heilige Synode geven voor dergelijke huwelijken geen schriftelijke toestemming, evenmin veroordelen of vervolgen zij die, aangezien zij uit noodzaak gesloten worden. Daarom moet de priester het werk van zijn voorganger voortzetten, in dier voege dat hij de desbetreffende christenen ertoe verplicht hun echtgenotes aan te sporen - overigens met zachte hand - in de hoop dat zij mettertijd ertoe neigen de oude mens af te leggen en de nieuwe aan te nemen".

Koningin Anna Pavlovna

In 1816 trouwde Anna Pávlovna (1785-1866), dochter van de Russische tsaar Paul I, met de latere koning Willem II der Nederlanden. Het geloof vormde een belangrijk punt bij de onderhandelingen die aan het huwelijk vooraf gingen. De overeenkomst was voor die tijd heel tolerant en pragmatisch. Anna mocht haar Orthodoxe geloof blijven praktiseren. De kinderen moesten protestants worden opgevoed. Na een groots Orthodox huwelijksfeest in St. Petersburg vond aldaar een bescheiden plechtigheid plaats in de protestantse kerk.

Anna Pavlovna steunde de Griekse parochie in Amsterdam, die ze regelmatig bezocht. Ze gaf geld en zorgde voor de aanstelling van priesters uit St. Petersburg. Ze verfraaide het interieur. Je kunt in die tijd spreken van een Russisch/Griekse parochie. De belangstelling nam echter af en in 1868, enkele jaren na haar dood, werd de parochie opgeheven.

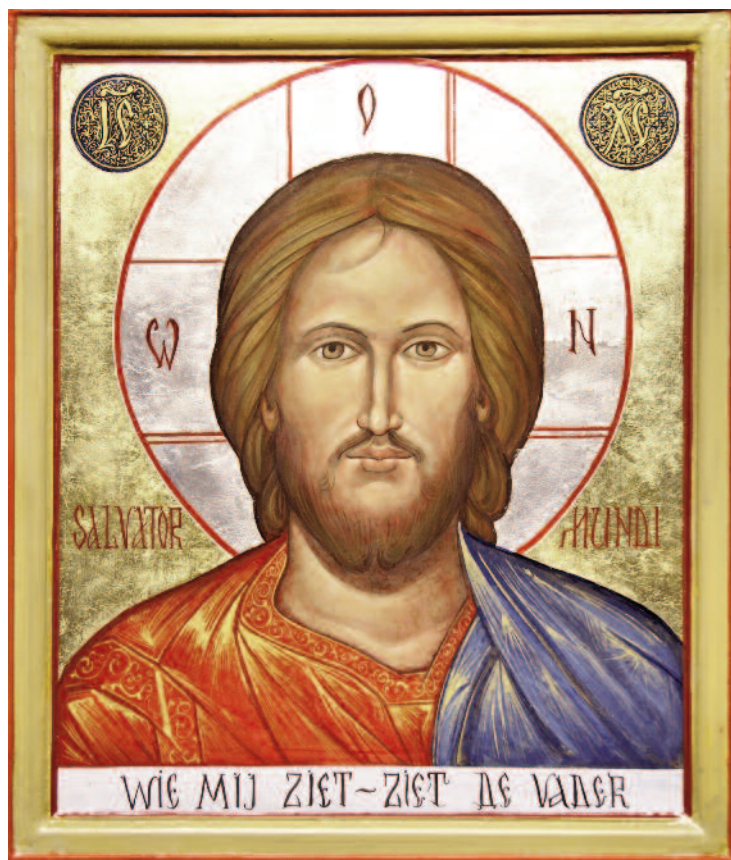
Ik zie parallellen met de periode na 1960. De arbeidsmigranten uit Griekenland en Servië richtten eerst hun eigen verenigingen op. Daaruit zijn later hier en daar Orthodoxe parochies ontstaan. Ik herinner mij nog een dienst op de zolder van de Nijmeegse 'Mediterrane club' 25 jaar geleden: aan de ene kant de bar, aan de andere kant een geïmproviseerde iconostase.

Paul Baars

Belangrijkste bron: Dr. Thanasis Dialektopoulos, *Grieken in de Lage Landen (1600-2000), hun geschiedenis en cultuur aan de hand van documenten* (Vertaling: Jan Veenstra), 2003.

Nieuws van het iconenfront

Icoon van het Heilig Selfie voor 'religieuzenjaar'

Icoon van het 'Jaar van de religieuzen' (Icoon en foto: Th. Breukel)

Hij heeft het initiatief genomen om in dit 'religieuzenjaar' in Nederland een 'gebedsketen' te organiseren van religieuzen (zie:

<https://godgewijdleven.wordpress.com/2014/1/14/gebedsketen-in-jaarvan-het-godgewijd-leven/>). Deelnemende gemeenschappen nemen ieder een week voor hun rekening waarin ze speciaal bidden voor de religieuzen in Nederland en voor roepingen tot het godgewijde leven. De abdij van Koningshoeven beet na de opening van het Jaar van het Godgewijde Leven op 29 november het spits af. De gebedsketen voor het jaar, dat loopt tot 2 februari 2016, is inmiddels zo goed als 'volgeboekt'.

Thom Breukel
Iconenatelier "in een zachte bries"
Handboogstraat 4, Amsterdam

In verband met het 'Jaar van het Godgewijde Leven' heeft de abdij Koningshoeve een icoon laten vervaardigen.

Gekozen is voor het Heilig Selfie van Jezus omdat het zoeken en kijken naar het gelaat van Jezus in de spiritualiteit van de trappistenorde een kernbegrip is. De cisterciënzer auteur Willem van St. Thierry schreef in de twaalfde eeuw: "God zien in het gelaat van Jezus, betekent worden als God." "Juist in dit Jaar van het Godgewijde Leven willen wij onze blik gericht houden op Jezus om zo de gave van onze roeping te mogen (her)ontdekken", aldus abt Bernardus.

VERGODELIJKING

Op 31 oktober jl. hield prof dr H. E. Zorgdrager haar inaugurale rede aan de Protestantse Theologische Universiteit (PKN) te Amsterdam. Heleen Zorgdrager werd daar persoonlijk hoogleraar 'Systematische Theologie met bijzondere aandacht voor gender-studies'. Haar rede had de prikkelen-de titel *Gewoon goddelijk. Theosis als oecumenisch zoekontwerp voor een inclusief denken over verlossing*.

Professor Zorgdrager is goed bekend met het oosters christendom. Ze doceerde aan de Katholieke Universiteit van Oekraïne te Lviv en publiceerde van hierover in ons land, o.a. in Pokrof. *Theosis*, vergoddelijking, is een theologisch begrip dat met name in de oosterse kerken breed is uitgewerkt: 'God is mens geworden, opdat de mens God worde' (Sint-Athanasius de Grote, 4^e eeuw). Oude kerkvaders, oosters-orthodoxe vrouwelijke theologen uit de 20^e eeuw, Luther, Calvin en Barth, feministische theologie, queer-theologie (theologie vanuit het perspectief van lesbische vrouwen, homoseksuele mannen, biseksuelen en transgenders), alsmede anglicaanse (Sarah Coakley, N.T. Wright) en Finse lutherse theologen passeerden de revue.

De rede was het startschot voor Zorgdragers komende onderzoek. Zij "wil [...] verder werken aan een feministisch-protestantse doordenking van verlossing als theosis." (*Gewoon goddelijk*, p 22; zie hele tekst: <http://www.pthu.nl/actueel/nieuws/Nieuwspdf/gewoon-goddelijk-a5-4.pdf>). In Pokrof 2015-3 verschijnt een bespreking van Heleen Zorgdrager's denken over vergoddelijking.

POKROF IN ITALIË

Van 26 tot 28 november, vond in *Monastero di Bose* (Italië) de conferentie plaats, 'Historicizing Ecumenism' (De geschiedenis van de oecumene vastleggen). 'Bose' is een oecumenische gemeenschap van monniken, mannen en vrouwen, protestanten, katholieken en orthodoxen, gesticht door Enzo Bianchi. Scheidend voorzit-

De twee lezingen vanuit de Katholieke Vereniging voor Oecumene en Pokrof: v.l.n.r. Geert van Dartel, Leo van Leijssen en 'moderator' prof. Mathijs Lamberigts uit Leuven [Foto: H. van Doorn].

ter van de Katholieke Vereniging voor Oecumene, Henk van Doorn; directeur Geert van Dartel en Pokrof-secretaris Leo van Leijssen waren aanwezig. Geert van Dartel sprak over 'Kosmos & Oecumene' (1967-1992), het tijdschrift van de Sint Willibrord Vereniging, en over enkele kopstukken uit het oecumenische verleden (Groot, Fiolet, Lescauwae, Houtepen). Leo van Leijssen sprak over zestig jaar Pokrof (1954-2014) in zijn lezing 'Out of a desire for Unity'. Hij constateerde vier periodes in die 60 jaar, met elk hun bijzondere kenmerken, maar alle gekenmerkt door oecumenisch verlangen. Zijn lezing verschijnt in Pokrof 2015-3.

PAUS BEZOECT PATRIARCH

Eind november 2014 was er het driedaagse bezoek van paus Franciscus aan Turkije, op uitnodiging van patriarch Bartholomeos I van Constantinopel om hun patroonsfeest van de heilige apostel Andreas in Istanbul mee te vieren. Het was de vierde ontmoeting tussen Bartholomeos en Franciscus.

In de kerk van het patriarchaat, nam de paus deel aan een oecumenische vespers. Daarbij vroeg de paus aan de patriarch de zegen, wat Bartholomeos beantwoordde met een kus op Franciscus' hoofd.

Bij deelname van de paus aan de Orthodoxe Goddelijke Liturgie, zondag 30 november, maakte paus Franciscus duidelijk wat voor de Rooms-katholieke Kerk oecumene is: "niet de onder-

werping van de één aan de ander, noch de absorptie van de één door de ander. [...] Het betekent vooral de aanvaarding van alle gaven die God aan eenieder gegeven heeft, ter manifestatie aan de gehele wereld van het grote geheim van de verlossing door Christus de Heer door de Heilige Geest. [...] Ik wil eenieder die hier aanwezig is ervan verzekeren dat de katholieke Kerk, teneinde het doel van de kerkelijke eenheid te kunnen bereiken, geen enkele condities wil opleggen, behalve die van de gezamenlijke geloofsbelijdenis, en dat wij bereid zijn om samen te zoeken – in het licht van de leer van de Schrift en de ervaring van het eerste millennium – naar wijzen waarop we de noodzakelijke kerkelijke eenheid in de huidige omstandigheden kunnen garanderen: het enige dat de katholieke Kerk verlangt, en waarnaar ik streef als bisschop van Rome, 'de Kerk die voorgaat in de liefde', is de gemeenschap met de Orthodoxe Kerken." De kerkleiders gaven aan het eind van de dag een gezamenlijke verklaring uit. [Bron: Hendro Munsterman, 'De paus in Turkije: een bijgedragen steentje of een omslagpunt in de oecumene?', 1 december 2014, www.oecumene.nl]

Op de 'Zondag voor de Oosterse Kerken' 2015 (3 mei a.s.) heeft de Katholieke Vereniging voor Oecumene als thema het Patriarchaat van Constantinopel binnen de oecumene. Info: www.oecumene.nl.

Cursus 'HEMELSE POËZIE VOOR AARDSE MENSEN Het paradijs – verloren én hervonden'

Tien hoorcolleges met ruime gelegenheid voor vragen en gesprek, door dr. J.C.M. den Biesen, literatuurwetenschapper, filosoof en theoloog.

De cursus volgt allereerst het historisch ontstaan van de oudste verhalen over het paradijs, de onderwereld en hemelse onsterfelijkheid in de literaire en religieuze tradities van Iran, Indië, Mesopotamië, Egypte en de Grieks-Romeinse wereld en in de bijbelse, apocalyptische, rabbinische en vroegchristelijke tradities. Deze ontwikkeling culmineert in de *Leerdichten over het Paradijs* van Efreem de Syriër (ca. 300-373), een dichter-theoloog uit Mesopotamië. In zijn sprankelende en creatieve na-vertelling van de Bijbelverhalen neemt hij tal van elementen uit oudere tradities over. Het tweede deel van de cursus is gewijd aan een tekstselectie uit Efreems poëtisch meesterwerk. De cursus eindigt met een reflectie op de actualiteit van de paradijsmythe aan de hand van Ricoeur.

Wanneer en waar?: woensdagen 25 februari-29 april, 13.45 – 15.30 uur, HOVO – Radboud Universiteit Nijmegen.

Kosten: €265. **Opgeven/info:** hovo@let.ru.nl, 024-3613083.

Literatuur: Kees den Biesen maakt gebruik van zijn recente boek: *St. Efreem de Syriër: Leerdichten over het Paradijs 1-4*. Vertaald door Charis Vleugels en Kees den Biesen (Partute: Schatten van de Syrische Vaders 3), Bar Ebroyo Press: Lossler, 2014. Verkrijgbaar via uitgeverij: www.morephrem.com/bookshop, of bij de docent zelf, e-mail: purshana@live.com

«HEDEN: DE BLIJDE BOODSCHAP VAN VREUGDE!» Iconen als eigentijdse geloofsverkondiging Studiebijeenkomst Hernen, 28 maart 2015

Deze dag is bedoeld voor alle mensen die zich geraakt weten door iconen. Er wordt stilgestaan bij de 'werking' van iconen als hedendaagse geloofsverkondiging. Dit gebeurt eerst in drie achtereenvolgende voordrachten en later in drie gelijktijdige kleinere groepen.

Lezingen en workshops door Geert en Angelique Hüsstege-Schilder, atelier Hüsstege Iconen in Eindhoven; Ioanna Bannink, icoonschilder(lerares) te Nijmegen, en Joris van Ael, icoonschilder/leermeester te Gent (B).

De studiebijeenkomst is een samenwerking tussen de Katholieke Vereniging voor Oecumene ('s-Hertogenbosch), de A.A. Brediusstichting (Hernen) en Iconenatelier Hüsstege (Eindhoven).

Locatie: Kasteel Hernen, Dorpsstraat 40, 6616 AH Hernen (gemeente Wijchen, bij Nijmegen).

Datum en tijd: Zaterdag 28 maart 2015, 10.30 tot ± 17.30 uur.

Kosten: €20 p/p. NB Bij aanmelding ontvangt men informatie over de betaalwijze.

Opgeven en informatie: E: secretariaat@oecumene.nl; T: 073-7370026.

Vervoer: Voor wie niet met eigen vervoer komt: op zaterdag rijdt er geen bus tussen NS Station Wijchen en Kasteel Hernen. Vervoer kan voor u worden geregeld. Gelieve dit bij uw aanmelding te vermelden (liefst samen met uw mob.nr.).

Volledig programma: www.oecumene.nl

Byzantijnse liturgie V

De Epiclese

Epiclese komt uit het Grieks en betekent ‘aanroeping’. Het woord werd gebruikt voor het aanroepen van de heidense goden uit de Oudheid, maar werd later onderdeel van de christelijke liturgie waarin de heilige Geest wordt aangeroepen. In de Orthodoxe en Byzantijnse traditie (maar ook oriëntaals-christelijke tradities) is de epiclese hoogtepunt van de liturgie, heiligst moment. Al bij de geloofsbelijdenis wappert de priester met het velum over brood en wijn. Ook worden tijdens het eucharistisch gebed door de diaken(s) waaiers (*ripidia*) over deze gaven bewogen. Zo wordt het zweven van de heilige Geest zichtbaar gemaakt. Na de instellingswoorden en het aanbieden van de gaven met de woorden: ‘Het Uwe uit het Uwe, bieden wij U aan in alles en voor alles’, zegt de priester: ‘Wij vragen en bidden en smeken U: zend Uw heilige Geest neer over ons en over de gaven die hier liggen.’ De Geest wordt allereerst over de *gemeenschap* afgeroepen. In de eucharistie voltrekt zich een omvorming. Verandering van brood en wijn in Christus’ Lichaam en Bloed betekent tegelijk omvorming van de gelovigen: van losse individuen tot het ene Lichaam van Christus. De priester zegt dan de diskos (schaal) met het brood: ‘Maak dit Brood het kostbaar Lichaam van Uw Christus’ en daarna de kelk: ‘en wat in deze kelk is, het kostbaar Bloed van Uw Christus’, en terwijl hij opnieuw dis-

kos en kelk zegt: ‘ze veranderend door Uw heilige Geest’. Ook wordt in de Vragende Litanie voor de communie nog eens uitdrukkelijk gebeden om de gave van de Geest. En vlak voor de communie wordt aan de wijn in de kelk *zeon*, heet water, toegevoegd, uitbeelding van de gloed van de heilige Geest. Ook bij de andere sacramenten is de epiclese wezenlijk. In de westerse

| *Ripidion*

sacramentsbediening spreekt de voorganger steeds in de ik-vorm: ‘Ik doop u’, ‘Ik ontsla u van uw zonden’, et cetera. In de Orthodoxe en Byzantijnse traditie luidt bij de doop de formule: ‘Gedoopt wordt de dienaar/dienares Gods N...’ De daarop volgende myronzalving is onlosmakelijk verbonden met de waterdoop.

Daarmee wordt het ontvangen van de heilige Geest als onderdeel van de doop meer benadrukt dan in de westerse kerk, waar het later toe te dienen vormsel van de doop gescheiden is. Bij de priesterwijding zegt de bisschop, terwijl de priester voor het altaar knielt en diens hoofd op het altaar met het evangelieboek rust: ‘De

goddelijke genade wijdt de diaken N. tot priester, door handoplegging. Laat ons voor hem bidden opdat over hem moge komen de genade van de alheilige Geest.’

In de westerse kerk is de epiclese gaandeweg verwaarloosd en ondergewaardeerd. In zijn boek *The Germanization of the Early Medieval Christianity* (Oxford University Press, 1994) schrijft James C. Russel dat het christendom bij de introductie in de Germaanse wereld van West-Europa een transformatie onderging. In de Germaanse godsdienst functioneerden er sacrale figuren met een magisch-religieuze macht. Deze beleving is op de christelijke priesters overgedragen.

Zo werd het de sacrale macht van de priester, ontvangen door zijn wijding, waardoor hij brood en wijn veranderde in het Lichaam en Bloed van Christus. Deze visie is onder westerse katholieken wel aan het veranderen, waardoor ook zij meer oog krijgen voor de werking van de Geest bij de eucharistie en andere sacramenten. Bij de liturgievernieuwing van het Tweede Vaticaans Concilie heeft de epiclese in de eucharistie een belangrijke plaats gekregen, vlak voor de eigenlijke consecratie.

Een gelukkige verbetering. De priester staat niet met een magische macht boven de gelovigen, maar heeft als gewijd persoon de taak de Geest aan te roepen, als de werkzame goddelijke kracht van heel de liturgie.

Paul Brenninkmeijer

Pokrof

is een uitgave van:
katholieke vereniging voor
oecumene athanasius
en willibrord

